PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LV

1999 - 2001

WARSZAWA 2001 VARSOVIE

Redaguje zespół: mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny), prof. dr. hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego), mgr Radosław J. Prochowicz, mgr Andrzej Tomaszewski, doc. dr. hab. Teresa Węgrzynowicz (zastępczyni redaktora naczelnego)

Tłumaczenia: Anna Kinecka
Katarzyna Czarnecka, Jacek Andrzejowski

Rysunki: J. Andrzejowski, V. Beljavec, M. Cyrek, W. Gawrysiak-Leszczyńska, K. Hahuła, A. Kamińska, L. Kobylińska, W. Krajewski, R. Marszałek, G. Nowakowska, K. Opaszowska, E. Pazyna, A. Potoczny, M. Różycka, W. Wróblewski

Fotografie: J. Głosik, A. Ring, B. Tropiło, Archiwum PMA

Redakcja techniczna: Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie: Radosław J. Prochowicz, Jacek Andrzejowski

Rycina na okładce przedstawia scytyjski kocioł brązowy z Podola

WARUNKI PRENUMERATY „WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNYCH"

Państwowe Muzeum Archeologiczne prosi o składanie przez odbiorców indywidualnych oraz instytucje zamówień na **stałą dostawę „Wiadomości Archeologicznych"**. Do przesyłki PMA dołączy fakturę z aktualną ceną detaliczną powiększoną o koszty przesyłki. Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa, tel. (22) 831 15 37. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury.

Adres redakcji:
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: pma@pma.it.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Tom (Vol.) LV

SPIS TREŚCI

Contents

Miscellanea

Ewa Gieysztor-Szymczak, Zdobiony zabytek z poroża z Nowej Łupianki, woj. podlaskie 3
An ornamented antler find from Nowa Łupianka, woj. podlaskie

Krystyna Hahuła Skarb z epoki brązu z Nowego Łowicza na Pomorzu 21
Bronze Age hoard from Nowy Łowicz in Western Pomerania

Teresa Węgrzynowicz, Kocioł z Podola 31
A cauldron from Podolia

Vadzìm Beljavec, Środkowolateński grób z płaskiego cmentarzyska w Radości Kamienieckiej w zachodniej Białorusi 47
A middle La Tène Period grave from a flat cemetery at Radość Kamieniecka, western Belarus

Jacek Andrzejowski, Późnorzymska zapinka z Łubnic, woj. świętokrzyskie 55
A Late Roman Period fibula from Łubnice, woj. świętokrzyskie

Anna Bitner-Wróblewska, Małgorzata Karczewska, Maciej Karczewski, Nowa odmiana uzdy z wodzami łańcuchowymi z cmentarzyska kultury bogaczewskiej w Paprotkach Kolonii, stan. 1, woj. warmińsko-mazurskie 65
A new variant of a horse bridle with chain-link reins from the cemetery of Bogaczewo Culture at Paprotki Kolonia, site 1, woj. warmińsko-mazurskie
Aneks: K. Piasecki, Paprotki Kolonia, stan. 1. Analiza antropologiczna kości z grobu 72

Maria Kołacz, Pierścień z osady kultury przeworskiej w Izdebnie Kościelnym, województwo mazowieckie, stanowisko 1 87
A finger-ring from a Przeworsk Culture settlement at Izdebno Kościelne, site 1, woj. mazowieckie, in Central Poland

Wojciech Wróblewski, Tysiąclecie państwa polskiego: dawne koncepcje a nowe perspektywy 95
Thousand years of Polish statehood: earlier concepts and new research perspectives

Materiały

Radosław Marszałek, Materiały krzemienne ze stanowisk Berżupia, Dubicze, Dymitrówka i Grybosze z południowej Litwy 101
Flint materials from Berżupia, Dubicze, Dymitrówka and Grybosze in Southern Lithuania

Barbara Matraszek, Osada kultury pucharów lejkowatych ze stan. „Nad Wawrem" w Złotej, gm. Samborzec, woj. świętokrzyskie 123
Funnel Beaker Culture settlement, site "Nad Wawrem" at Złota, gm. Samborzec, woj. świętokrzyskie
Aneks: Elżbieta Fedorowicz, Anna Gręzak, Alicja Lasota-Moskalewska, Szczątki zwierzęce z neolitycznego stanowiska w Złotej nad Wawrem, woj. świętokrzyskie

Mirosława Andrzejowska, Osada kultury grobów kloszowych na stan. 10 w Warszawie–Zerzniu 179
A settlement of the Cloche Grave Culture in Warszawa–Zerzeń, site 10

Katarzyna Opaszowska, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Sochaczewie, woj. mazowieckie 197
A cemetery of the Przeworsk Culture at Sochaczew, woj. mazowieckie, in Central Poland

Katarzyna Czarnecka, Materiały z cmentarzyska płaskiego w Łęgu Piekarskim, woj. wielkopolskie w zbiorach PMA 209
Materials from a flat grave cemetery at Łęg Piekarski (woj. wielkopolskie) in collection of the State Archaeological Museum

Jerzy Głosik, Katalog materiałów Pogotowia Archeologicznego za lata 1982–1991 219
The catalogue of the Archaeological Emergency Service for the years 1982–1991

Wykaz skrótów 245

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LV

Tom ten Redakcja dedykuje

Pani prof. dr hab. Teresie Dąbrowskiej

wieloletniej kierowniczce Działu Epoki Żelaza PMA
i redaktorce „Wiadomości Archeologicznych"
z okazji czterdziestej piątej rocznicy Jej pracy
w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie

Niniejszy tom został opracowany i przygotowany do druku w czasie, gdy dyrektorem PMA i redaktorem naczelnym „Wiadomości Archeologicznych" był dr Jan Jaskanis.

dr Wojciech Brzeziński
dyrektor Państwowego Muzeum
Archeologicznego w Warszawie

OD REDAKCJI

Niemal wszystkie artykuły zamieszczone tomie LV „Wiadomości Archeologicznych" napisane zostały przed wejściem w życie w Polsce reformy administracyjnej, tj. przed 1 stycznia 1999 roku. Redakcja wprowadziła w tych tekstach odpowiednie, w miarę możliwości dokładne zmiany, zatem wszystkie cytowane w tym tomie oznaczenia (gminy, powiaty i województwa) odnoszą się do obecnego podziału administracyjnego kraju.

Począwszy od tomu LIII Redakcja ujednoliciła zasady polskiej transliteracji tekstów pisanych cyrylicą, zgodnie z regułami stosowanymi w Bibliotece Narodowej (PN 83/N-01201 z dnia 1 lipca 1984 r.)

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych" prosi Autorów o dostarczanie tekstów na dyskietkach lub dyskach CD w edytorach Microsoft Word lub Word Perfect w postaci niesformatowanej (z wyjątkiem znaków tabulacji, wyśrodkowania, kursywy i pogrubienia). Dyskietce powinien towarzyszyć jeden egzemplarz wydruku, sformatowanego w sposób odpowiadający znormalizowanej stronie maszynopisu. Ilustracje mogą być nadal przygotowywane metodami tradycyjnymi lub dostarczane na dyskietkach w postaci plików TIFF w rozdzielczości 600 pt/cal. Procedura ta ułatwi szybsze przygotowywanie prac do druku w tradycyjnej dla „Wiadomości Archeologicznych" formie edytorskiej.

dr Wojciech Brzeziński
redaktor naczelny

Wiadomości Archeologiczne, t. LV, 1999–2001

KATARZYNA OPASZOWSKA

CMENTARZYSKO KULTURY PRZEWORSKIEJ W SOCHACZEWIE, WOJ. MAZOWIECKIE

A CEMETERY OF THE PRZEWORSK CULTURE AT SOCHACZEW, WOJ. MAZOWIECKIE, IN CENTRAL POLAND

W czerwcu 1991 roku P. Fijałkowski z Sochaczewa dostarczył do Pogotowia Archeologicznego przy Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie siedem zabytków brązowych oraz kilkadziesiąt fragmentów ceramiki starożytnej[1]. Przedmioty te znalezione zostały przypadkowo na terenie miasta, w bezpośrednim sąsiedztwie Szkoły Podstawowej nr 4 przy ul. Staszica, oraz na polu określanym jako „Poświętne", u zbiegu ulic Farnej i Staszica (Ryc. 1, 2). Przekazanym zabytkom towarzyszyła pisemna relacja dotycząca okoliczności odkrycia, którą przytaczam tu *in extenso* z uwagi na jej znaczenie dla dalszej interpretacji znaleziska:

Jesienią 1982 r. grupa uczniów sochaczewskich szkół średnich, bawiąca się w poszukiwaczy skarbów, wykopała na terenie szkoły naczynie z blachy brązowej, które określili mianem puszki. Znajdowało się w niej kilka brązowych przedmiotów, które zabrali, natomiast samą „puszkę" porzucili.

Podczas wizji lokalnej, przeprowadzonej przez P. Fijałkowskiego 16 października tegoż roku, udało się odnaleźć szczątki naczynia oraz stwierdzić występowanie na tym terenie drobnych fragmentów ceramiki pradziejowej. Nieco później udało się także ustalić, że podczas budowy szkoły w 1959 r. wykopywano liczne pochówki ciałopalne (popielnicowe).

Podczas inspekcji stanowiska w styczniu 1993 roku stwierdziłam, że teren Szkoły Podstawowej nr 4 i pole „Poświętne" sąsiadują ze sobą, tworząc razem niewielki obszar o powierzchni około 0,5 ha. Można zatem sądzić, że mamy tu do czynienia z jednym – zapewne zniszczonym – obiektem.

Obecnie w zbiorach PMA znajdują się: brązowa zapinka[2], brązowy nóż, 3 fragmenty sprzączki brązowej, zniszczone dno naczynia brązowego, okucie brązowe, 3 mocno uszkodzone fragmenty dna innego(?) naczynia brązowego oraz 37 fragmentów ceramiki. Przedmioty metalowe są skorodowane i dodatkowo naruszone – dotyczy to zwłaszcza zapinki – przez amatorskie zabiegi konserwatorskie. Informacje dotyczące okoliczności odkrycia zabytków brązowych sugerują, że stanowią one zespół zwarty, prawdopodobnie wyposażenie ciałopalnego grobu popielnicowego. Fakt, że odkrycia dokonali poszukujący „skarbów" uczniowie, może wyjaśniać brak w relacji znalazców wzmianki o przepalonych kościach. Być może nie zwrócili na nie uwagi w trakcie pośpiesznego wykopywania zdobyczy, bądź po prostu nie skojarzyli ich ze szczątkami ludzkimi. Na zabytkach nie ma wprawdzie bezpośrednich śladów działania ognia, jednak pamiętać trzeba, że przed przekazaniem do PMA poddawane były nieokreślonym zabiegom chemicznym, zaś sprzączka nosi wyraźne ślady deformacji, zapewne termicznej. Pośrednią wskazówkę stanowi też informacja o wykopywanych tu wcześniej grobach ciałopalnych[3] oraz, w pewnym stopniu, charakter ceramiki

[1] Zbiory PMA, nr IV/9606:1–6 oraz teczka „Sochaczew" w Dziale Dokumentacji Naukowej PMA.

[2] Wg ustnej relacji Pawła Fijałkowskiego odkrywcy znaleźli dwie fibule, jednak do jego rąk dostała się tylko jedna.

[3] Podczas zbierania danych o tym stanowisku Paweł Fijałkowski był studentem Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i zapewne umiał prawidłowo zinterpretować uzyskane relacje, co podnosi walor przekazanych przez niego informacji.

Ryc. 1. S o c h a c z e w, woj. mazowieckie. Widok na stanowisko od strony południowo-zachodniej. Pole tzw. Poświętne (A); klasztor dominikanów (B)

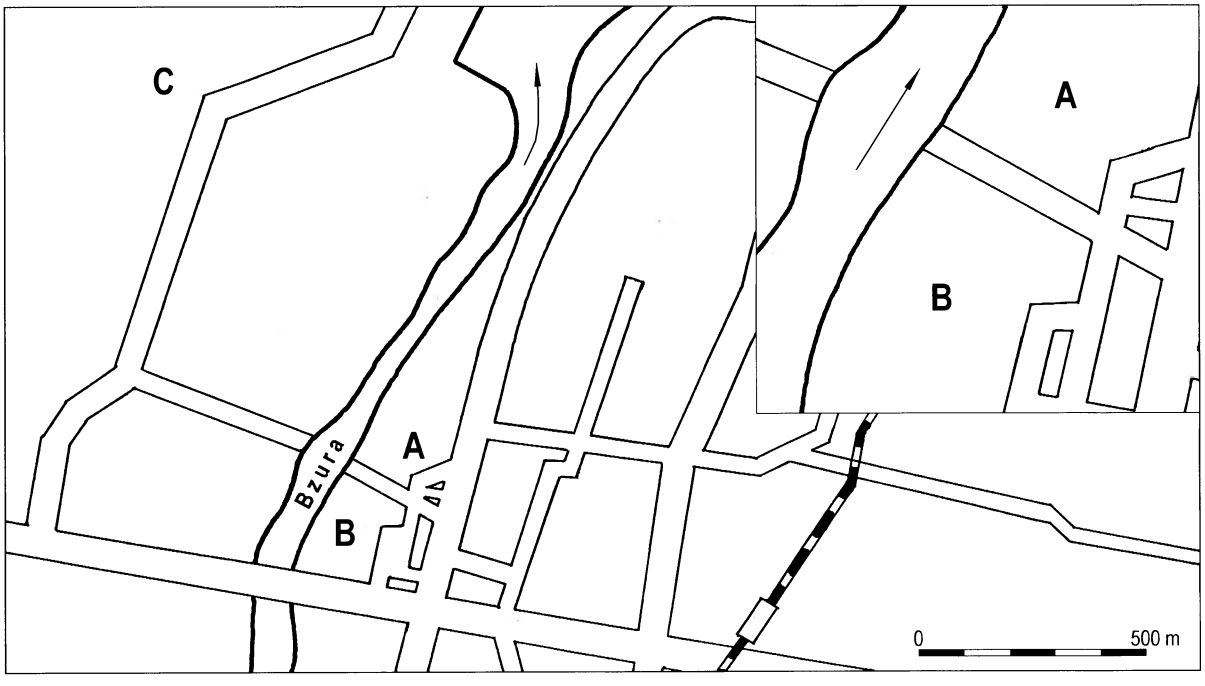

Ryc. 2. S o c h a c z e w, woj. mazowieckie. Rozmieszczenie stanowisk kultury przeworskiej na terenie miasta: cmentarzysko na polu tzw. Poświętnem (A); osada na terenie poklasztornym (B); cmentarzysko w Karwowie (C)

zebranej z terenów przyszkolnych. Sądzę zatem, że potraktowanie tego zespołu zabytków jako inwentarza grobu popielnicowego znajduje wystarczające uzasadnienie. Nie można natomiast odpowiedzieć, czy zachowane zabytki stanowią pełen zestaw jego wyposażenia.

Inwentarz tego grobu tworzą: **1.** Dno naczynia brązowego, silnie skorodowane, zachowane w dwóch fr-tach, z trzema wyraźnymi pasmami koncentrycznych rowków i czwartym widocznym tylko częściowo. Zachowana średn. 14,4 cm, grub. ok. 0,7 mm. Stan zachowania zabytku wyklucza określenie typu naczynia, pozwala jedynie przypuszczać, że – z uwagi na wielkość dna – było to wiaderko lub kociołek, bądź, co mniej prawdopodobne, duży rondel (Ryc. 3c). **2.** 3 fr-ty innego(?) naczynia brązowego, silnie skorodowane, na obrzeżach dwóch fragmentów widoczne ślady lutowania. Średn. prawdopodobnie ok. 14 cm, grub. ok. 0,4 mm. Ze względu na bardzo zły stan zachowania zabytku nie jest możliwe określenie typu naczynia (Ryc. 3d). **3.** Zapinka brązowa silnie profilowana. Mocno uszkodzona, z odłamanymi połową sprężynki, cięciwą, szpilą i częścią pochewki. Główka fibuli masywna, trąbkowata, szczyt kabłąka przewężony. Dolna część główki sklepana i mocno wygięta w kierunku grzebyka, lecz nie dotykająca go. Wokół nasady główki wyraźnie widoczny dookolny rowek. Konstrukcja jednodzielna z wielozwojową sprężyną osadzoną na osi, z górną cięciwą z szerokim, płaskim haczykiem, zdobionym płytkimi rowkami, i z płytką oporową. Na szczycie kabłąka trójdzielny grzebyk o szerokiej bruździe środkowej – najprawdopodobniej pierwotnie znajdowała się w nim inkrustacja z warkoczykowato zwiniętego drutu. Nóżka wąska, o przekroju trójkątnym, zdobiona ukośnymi rowkami, zakończona masywnym płaskowypukłym guzkiem z bruzdą dookolną, pierwotnie zapewne gwiaździście nacinanym. Zachowana część pochewki zdobiona płytkim rowkiem (rowkami?). Płytka

oporowa bardzo cienka: lewa część zachowana w postaci dwóch silnie zgiętych płaskich odcinków zdobionych płytkimi bruzdami, prawa przecięta i wklepana w łożysko osi zachowanej części sprężyny – być może jest to ślad naprawy sprężyny. Dług. kabłąka 4,3 cm (Ryc. 3b). **4.** Sprzączka brązowa, zachowana w trzech fr-tach: brak części ramy, jednej z osi i, prawdopodobnie, skuwki. Rama ósemkowata z dwoma osiami, wtórnie zdeformowana i niekompletna, zdobiona małymi występami przy pierścieniowatych nasadach osi. Kolec nieruchomy, w przekroju czworokątny, u nasady profilowany. Zachowana dług. ok. 5 cm, szer. ok. 4,5 cm (Ryc. 3a). **5.** Nóż brązowy, o dość wąskim ostrzu, prostym grzbiecie i obustronnie ostro wyodrębnionym trzonie rękojeści. U nasady grzbietu wgłębienie, po obu stronach zdobione płytkimi rowkami. Dług. 10 cm (Ryc. 3g). **6.** Okucie brązowe w kształcie „tarczy herbowej", z trzema nitami umieszczonymi w narożach. Górna krawędź ma dwa głębokie trójkątne wcięcia, na krawędziach bocznych liczne, płytkie karbowania. Na owalnym wytłoczeniu pośrodku tarczki znajduje się pięć ostro rytych kresek: trzy poziome równoległe i powyżej dwie ukośne naprzeciwległe. Dług. 2,7 cm, szer. 2,3 cm (Ryc. 3f). **7.** Fragment skręconego lub zwiniętego z dwóch elementów drutu brąz. W jego długości widoczna mała okrągła tarczka, być może główka nitu łączącego części przedmiotu. Dług. na podstawie rysunku ok. 6,3 cm. Zabytek ten nie został przekazany do Pogotowia Archeologicznego, a jedynej informacji o jego wyglądzie dostarcza archiwalny rysunek P. Fijałkowskiego (Ryc. 3e).

Najlepszym wyznacznikiem chronologicznym tego zespołu zabytków jest silnie profilowana z a p i n k a brązowa IV grupy Almgrena (Ryc. 3b). Zbliżony do trąbkowatego kształt kabłąka i obecność płytki oporowej

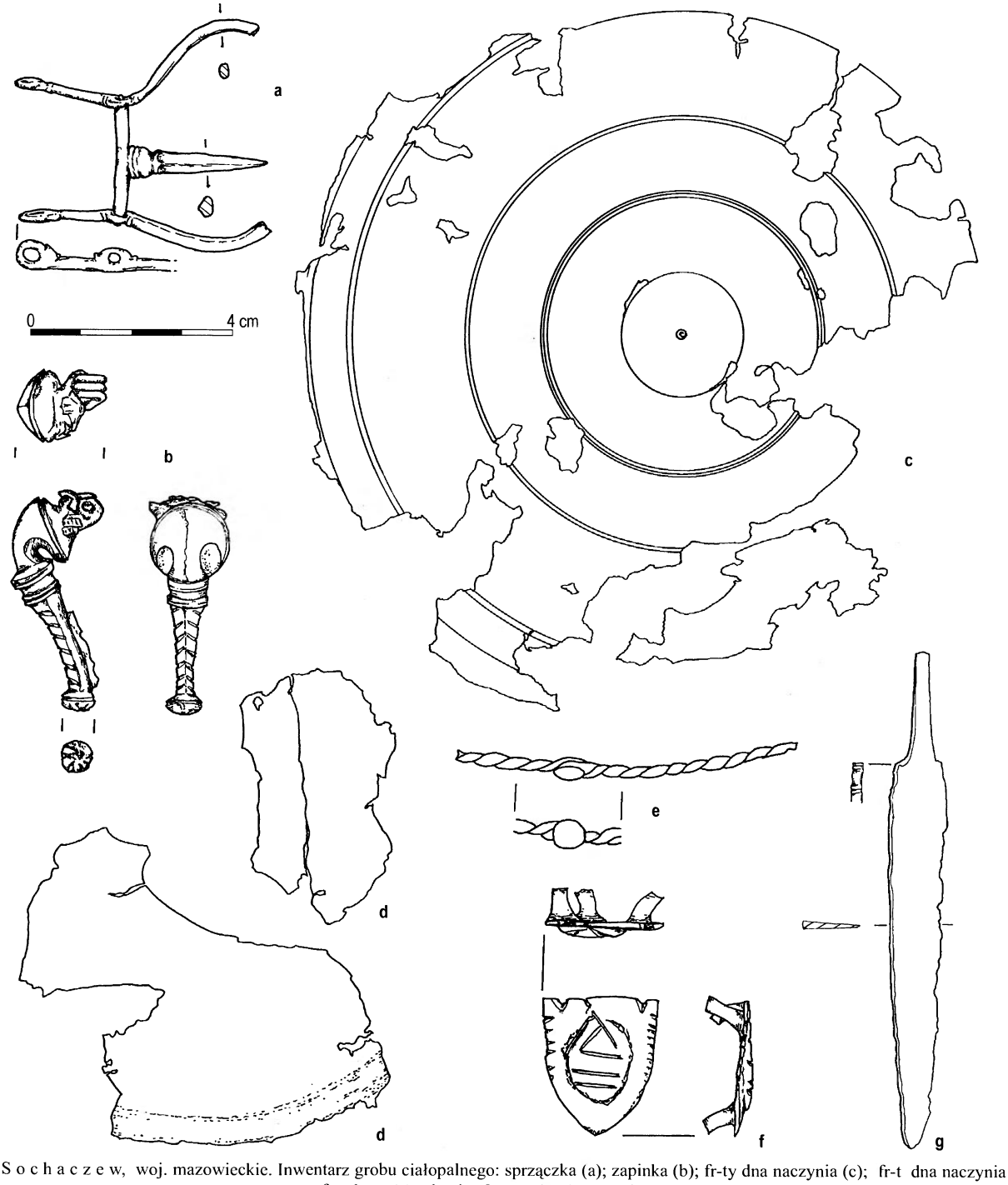

Ryc. 3. S o c h a c z e w, woj. mazowieckie. Inwentarz grobu ciałopalnego: sprzączka (a); zapinka (b); fr-ty dna naczynia (c); fr-t dna naczynia (d); fr-t drutu (e); okucie (f); nożyk (g). a–g – brąz

pozwalają zaliczyć ją do typu A.71 (O. Almgren 1923, s. 37–38, tabl. IV:71). Stylistycznie poszczególne egzemplarze zapinek A.71 wykazują podobieństwo do różnych odmian fibul trąbkowatych, począwszy od form wczesnych po rozwinięte, zbliżone do typu A.78, zaś jedyną podstawą do ich sklasyfikowania jako odrębnego typu jest obecność cechy nietypowej dla fibul trąbkowatych, tj. płytki oporowej.

Datowanie zapinek A.71 zamyka się w ramach faz B_{1a}–B_{2a} wczesnego okresu wpływów rzymskich i opiera się na chronologii zespołów zwartych, w których wystąpiły. Są to w większości groby bogato wyposażone, często tzw. książęce, co umożliwia dokładne określenie czasu ich pochodzenia. Na fazę B_{1a} datowane są dwie srebrne zapinki A.71 z grobu „książęcego" w Hoby na Lolandii (K. Friis Johansen 1923, s. 152–153, ryc. 35–36) oraz brązowa zapinka z „książęcego" grobu II z Rządza, woj. kujawsko-pomorskie (W. La Baume 1928, s. 43, ryc. 8). Z fazy B_{1b} pochodzą dwa srebrne egzemplarze z grobu „książęcego" w Lalendorf, Kr. Güstrow, w Meklemburgii (H. Keiling 1971, s. 202, 207, ryc. 2; 1973, s. 135–138, ryc. 70, 71b, c; 1977, s. 124–125, ryc. 2:2,3) i być może również zapinka brązowa z grobu 2 z cmentarzyska „Garditz" w Ganschvitz na Rugii (A. Leube 1970, s. 208–209, ryc. 146a), natomiast para zapinek brązowych A.71 z grobu 280 z cmentarzyska w Lubowidzu datowanych jest ogólnie na fazę B_1 (R. Wołągiewicz 1995, s. 34, 39, 43, tabl. XXXII.280:1–2).

Kolejne okazy pochodzą już z fazy B_{2a}: dwie zapinki srebrne zdobione złotem z Tjæreby na Zelandii (J. J. A. Worsaae 1847, s. 386, tabl. II:2,3; O. Almgren 1923, tabl. IV:71) oraz srebrna zapinka z grobu „książęcego" I/1908 z Lubieszewa, woj. zachodniopomorskie (H.-J. Eggers 1953, s. 94, ryc. 8a). Na początek fazy B_2 datowana jest także brązowa zapinka z obiektu 3 z cmentarzyska w Karwowie, woj. mazowieckie[4], oraz zapinka brązowa z obiektu 36 (grób 8/68) z cmentarzyska w Pajewie–Szwelicach, woj. mazowieckie (materiały niepublikowane, PMA, IV/323:63). Ogólnie na fazę B_2, na podstawie należącego do wyposażenia zespołu ceramiki, datować można srebrną zapinkę zdobioną złotem z grobu 2 z Løvel w północnej Jutlandii[5] (Nationalmuseet København [dalej: NM], C 19186–19219; S. Müller 1933, s. 101; J. Brøndsted 1934, s. 167–175, ryc. 36). W grobie popielnicowym w Frøbjerg Vænge na Fionii znaleziono zapinkę brązową zdobioną srebrem (NM C 19957–19972; E. Albrectsen 1956, s. 44, ryc. 49c) – datowanie zespołu zamyka się przypuszczalnie w ramach fazy B_2. Podobną chronologię ma także zapinka brązowa z Viel Gerringe na Lolandii (NM C 23390–23392; L. Hedeager 1980, s. 78:227; K. Andersson 1993, s. 63:284).

Kilka dalszych fibul typu A.71 znanych jest ze strefy zachodniobałtyckiej, wszystkie są jednak znaleziskami luźnymi. Ich datowanie oparte być może jedynie na chronologii podobnych form fibul trąbkowatych, bądź innych, zbliżonych okazów typu A.71. Na podstawie podobieństwa do wczesnych fibul trąbkowatych, zwłaszcza typu A.74, na fazę B_{1b} należałoby datować srebrną zapinkę z północnej Jutlandii (NM C 21155). Cztery pozostałe mieszczą się zapewne w ramach fazy B_2. Brązowa, inkrustowana srebrem zapinka podobna do młodszych odmian fibul trąbkowatych pochodzi z nieznanej miejscowości najprawdopodobniej z terenu Danii (Kulturhistorisk Museum Randers, nr 107?). Zapinka z Olandii (Muzeum w Göteborgu, nr 1910), o długiej sprężynie i płytce oporowej zdobionej pionowymi nacięciami, zbliżona jest kształtem kabłąka do zapinek A.77 i A.78. Podobna do niej fibula brązowa zdobiona ornamentem dwóch oczek na nóżce u nasady kabłąka i ze żłobkowaną płytką oporową została znaleziona luźno w Brændesgård na Bornholmie (Bornholms Museum w Rønne, nr 1653x11). Dwie ostatnie fibule przypomina brązowa, inkrustowana srebrem zapinka ze zbiorów PMA w Warszawie (PMA, IV/5637) – niestety, jej pochodzenie nie jest znane.

W literaturze spotkać można też informacje o zapinkach typu A.71 z obszarów przylimesowych nad Renem i górnym Dunajem. Wymieniane są okazy z Frankfurtu–Praunheim i z Zugmantel oraz, jako do nich podobne, fibule z Wiesbaden, Vindonissy i Hofheim (U. Fischer 1966, s. 243–245, ryc. 5b; A. Böhme 1972, s. 13, 72, tabl. 2:48). Publikowane ilustracje tych zapinek wskazują, że chodzi tu chyba o egzemplarze prowincjonalnorzymskich typów A.70 i A.73 (por. O. Almgren 1923, s. 37, tabl. IV:70,73).

Przy analizie znalezisk zapinek A.71 zwraca uwagę wyraźna odmienność poszczególnych egzemplarzy przy jednoczesnej ich rzadkości. Owo zróżnicowanie morfologiczne oraz duży rozrzut znalezisk na obszarze *Barbaricum* środkowoeuropejskiego powodują, że w przypadku tych zapinek nie można raczej mówić o jakimś konkretnym miejscu pochodzenia czy jednym warsztacie produkcyjnym. Najprawdopodobniej fibule te były wykonywane pojedynczo, być może na konkretne zamówienie. Wskazuje na to fakt pojawiania się ich głównie w grobach „książęcych", bądź innych o wyróżniających się wyposażeniach, co jednocześnie określa grupę odbiorców tych zamówień. Płytka oporowa będąca charakterystyczną cechą zapinek typu A.71, jest elementem wyraźnie zapożyczonym od rzymskich fibul 1. serii grupy A.IV. W przypadku okazów typu A.71 ma ona jednak zwykle postać cienkiej, zdobionej blaszki, która raczej nie może pełnić swej podstawowej funkcji podpory sprężyny, lecz ma znaczenie czysto dekoracyjne. Konstrukcyjne podobieństwo fibul A.71 do zapinek prowincjonalnorzymskich było przypuszczalnie zamierzone, może w celu podniesienia ich atrakcyjności, co zresztą podkreślane jest surowcem, z jakiego je wykonywano: srebro

[4] Informacja dr hab. Wojciecha Nowakowskiego, któremu pragnę podziękować za udzielenie mi dostępu do materiałów z tego stanowiska.

[5] Informacje o zapinkach typu A.71 ze Skandynawii zawdzięczam mgr. Jackowi Andrzejowskiemu, któremu chciałabym podziękować za pomoc udzieloną mi podczas pisania tego artykułu.

bądź brąz inkrustowany srebrem lub złotem. Kunszt i precyzja wykonania poszczególnych okazów dowodzą wysokich umiejętności jubilerskich ich producentów.

Stylistyczna analiza zapinki z Sochaczewa pozwala datować ją na fazę B_{1b}, ewentualnie sam początek fazy B_2. Podstawę takiej chronologii stanowi typowo „trąbkowaty" kabłąk tej fibuli i jego wyraźne podobieństwo do zapinek A.75, będących wyznacznikami młodszego stadium fazy B_1 (T. Liana 1970, s. 443). Datowanie to mieści się w ramach chronologii innych egzemplarzy tego typu.

Drugim elementem wyposażenia grobu z Sochaczewa, mającym walor wyznacznika chronologicznego, jest s p r z ą c z k a do pasa (Ryc. 3a). Odpowiada ona typowi AA10 w klasyfikacji R. Madydy-Legutko (1987, s. 6 i 360, mapa 4): formom pochodnym od wydłużonych sprzączek ósemkowatych, występujących na obszarze *Barbaricum* środkowoeuropejskiego w fazie B_1. Okaz z Sochaczewa ma jedynie dwie analogie: brązową sprzączkę tego typu znaleziono w grobie 7 w Domaradzicach, woj. wielkopolskie (J. Kostrzewski 1954, s. 164, ryc. 9:3), zaś egzemplarz żelazny w grobie 43 w Siemianicach, woj. wielkopolskie (Z. Szembekówna 1909, s. 344, ryc. 46), w zachodniej strefie kultury przeworskiej. Z grobu z Domaradzic pochodzi także umbo J5, co pozwala datować ten zespół na fazę B_1. Zespół z Siemianic nie zawierał innych, dobrych wyznaczników chronologicznych. Wydaje się, że w przypadku sprzączki z Sochaczewa mamy do czynienia z formą nieco późniejszą typologicznie. Może o tym świadczyć zmiana proporcji w porównaniu do wspomnianych wyżej okazów typu AA10 i sprzączek ósemkowatych – wyraźne skrócenie kabłąka w stosunku do jego szerokości (R. Madyda-Legutko 1977, s. 362, tabl. 1:4). Ostatecznie więc omawianą sprzączkę datować trzeba na fazę B_1, choć z uwagi na bardzo małą liczbę okazów typu AA10 i opisane wyżej cechy morfologiczne liczyć się trzeba z możliwością jej nieco młodszej metryki.

Brązowe n o ż e zbliżone do egzemplarza z Sochaczewa (Ryc. 3g) występują w inwentarzach grobowych, choć niezbyt często, przez cały okres wpływów rzymskich (J. Gaul 1983, s. 356). Znane są przede wszystkim z zachodniej strefy kultury przeworskiej oraz z terenu obecnej Danii. Okazy wczesnorzymskie pochodzą głównie z grobów bogatych, w większości tzw. książęcych. Nóż brązowy z Hoby datowany jest na fazę B_{1a} (K. Friis Johansen 1923, s. 155, ryc. 42). Z fazy B_{1b} pochodzi brązowy nóż z grobu „książęcego" w Opolu–Gosławicach (*Wichulla/Goslawitz*; M. Jahn 1918, s. 85, ryc. 4:5). Trzy kolejne brązowe noże należą do zespołów pewnie datowanych na fazę B_{2a}: z grobu „książęcego" 4 w Chojnem, woj. łódzkie (E. Kaszewska, Z. A. Rajewski, H. A. Ząbkiewicz-Koszańska 1971, pl. 166(2):7), z grobu „książęcego" 2 w Łęgu Piekarskim, woj. wielkopolskie (E. Petersen 1940, s. 47, ryc. 9:16; A. Kietlińska, T. Dąbrowska 1961, pl. 32(3):8), oraz z grobu kurhanowego w Pugehøj na Jutlandii (H.-J. Eggers 1951, s. 80:58).

W literaturze wysuwane jest przypuszczenie, że występowanie noży wykonanych z brązu mogło mieć bezpośredni związek z wyższym niż przeciętny statusem społecznym i majątkowym zmarłego, sugeruje się też jakieś znaczenie obrzędowe czy magiczne tych przedmiotów (A. Kietlińska 1959, s. 103–105, J. Gaul 1983, s. 352–353).

Kolejnym zachowanym elementem inwentarza grobowego są ułamki dna n a c z y n i a brązowego, pełniącego pierwotnie rolę popielnicy (Ryc. 3c). Chowanie spalonych szczątków zmarłego w importowanych naczyniach metalowych nie jest na terenie kultury przeworskiej zbyt częste, choć nie mamy tu do czynienia ze zjawiskiem zupełnie odosobnionym (J. Kunow 1983, s. 48; J. Wielowiejski 1985, s. 253–254, 259, 267). Pochówki takie pojawiają się już w fazach A_2 i A_3 młodszego okresu przedrzymskiego. W Niechmirowie–Małej Wsi, woj. łódzkie, popielnicą było wiaderko E.18a (J. Wielowiejski 1985, s. 254:8; A. Kufel-Dzierzgowska, J. Wielowiejski 1986, s. 159–164, ryc. 3–6), w Zubowicach, woj. lubelskie, brązowe wiaderko z żelaznym kabłąkiem (L. Gajewski, J. Gurba 1981, pl. 274; J. Wielowiejski 1985, s. 253:2), w Zakrzewie, woj. łódzkie, wiaderko E.15 (E. Kaszewska, E. Krause, T. Makiewicz, H. A. Ząbkiewicz-Koszańska 1974, pl. 201(2):16; J. Wielowiejski 1985, s. 253:1). Z przełomu faz A_3 i B_1 pochodzą zespoły z Piaseczna, woj. świętokrzyskie, z kociołkiem E.8 (A. Krauss 1964, s. 224, ryc. 1; T. Dąbrowska 1973, s. 139, s. 238:151; J. Wielowiejski 1985, s. 267:80; zdaniem A. Kraussa w Piasecznie odkryto jeszcze jeden grób z naczyniem metalowym w roli urny) i z Kościelnej Wsi, woj. wielkopolskie, z wiaderkiem E.18b (W. Kasiński 1948, s. 15:15; J. Wielowiejski 1985, s. 254:7), być może także z Dzikowa, woj. podkarpackie, gdzie obok dzbana E.122 znaleziono kości (J. Antoniewicz 1953, s. 71–73, ryc. 1–4; J. Kunow 1983, s. 148:282).

Pochówki w naczyniach metalowych występują także w obu fazach okresu wczesnorzymskiego. Z fazy B_{1b} pochodzi grób z Domaradzic, woj. wielkopolskie, z kociołkiem E.7 (B. Kostrzewski 1954, s. 155, ryc. 2, 3:15; J. Wielowiejski 1985, s. 267:79), zaś z fazy B_{2b} grób z Dobrej, woj. dolnośląskie, z wiaderkiem E.24-25 (*Karlsburg*; E. Blume 1912, s. 140; C. Pescheck 1939, s. 42, ryc. 35:7; J. Wielowiejski 1985, s. 260:28). W większości przypadków naczyniem pełniącym funkcję popielnicy było wiaderko. Na taką samą identyfikację fragmentów naczynia z Sochaczewa wskazywać mogą wymiary zachowanej części jego dna.

Trzy fragmenty b l a s z k i brązowej pochodzą prawdopodobnie z dna innego naczynia brązowego (Ryc. 3d). Na zachowanym półkolistym brzegu największego z nich są wyraźnie widoczne pozostałości lutowania. Powierzchnia fragmentów jest gładka. Na podstawie dość dużej średnicy dna naczynia można wysunąć przypuszczenie, że mogło to być wiaderko lub rondelek.

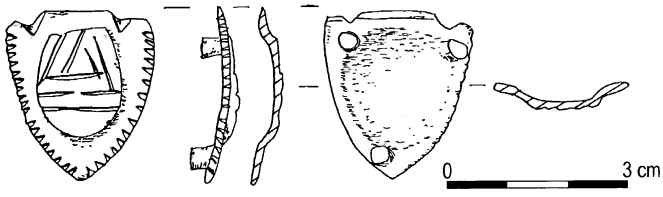

Ryc. 4. J a k u s z o w i c e, woj. świętokrzyskie. Okucie brązowe

Ostatnim zachowanym przedmiotem z opisywanego zespołu jest o k u c i e brązowe w formie trójkątnej tarczki (Ryc. 3f). Jedyny znany mi zabytek tego rodzaju to luźne znalezisko z osady w Jakuszowicach, woj. świętokrzyskie[6]. Jest to niemal identyczny przedmiot, różniący się od egzemplarza z Sochaczewa jedynie drobnymi szczegółami. Tarczka z Jakuszowic ma również kształt „tarczy herbowej", zaopatrzona jest w trzy nity, na jej górnym brzegu widnieją dwa głębokie trójkątne wcięcia, a brzegi boczne są karbowane. W środku tarczki znajduje się wypukły owal z ornamentem złożonym z grupy 7 głęboko rytych kresek. Trzy z nich wyżłobione są równolegle poziomo, natomiast cztery naprzeciwlegle skośnie po dwie z każdej strony (Ryc. 4). Wzór ten jest niemal identyczny z przedstawieniem na tarczce z Sochaczewa, różnica dotyczy wyłącznie stanu zachowania – egzemplarz z Sochaczewa wydaje się być bardziej starty. Pierwotnie tarczki te mogły pełnić funkcję aplikacji mocowanej nitami do podłoża, najprawdopodobniej skóry lub cienkiego drewna, o czym świadczy długość wspomnianych nitów.

Całkowity brak podobnych znalezisk z obszaru kultury przeworskiej pozwala przypuszczać, że w przypadku obu tarczek mamy do czynienia z przedmiotami wykonanymi poza jej terenem. Próby poszukiwania analogii wśród zabytków z sąsiednich obszarów barbarzyńskich oraz terenów Imperium rzymskiego przyniosły jednak rezultat negatywny. Niezupełnie pewny, jak w przypadku Sochaczewa, lub nieokreślony, jak w Jakuszowicach, kontekst omawianych okuć rodzi wątpliwość, czy przedmioty te należy zaliczyć do zabytków archeologicznych, czy historycznych. Tarczka z Jakuszowic została znaleziona podczas badań powierzchniowych, prowadzanych przy użyciu wykrywaczy metali na terenie osady, w której najwyższych warstwach najobficiej reprezentowane są materiały kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich (K. Godłowski 1986, s. 110; 1992, s. 41–50). Można zatem z dużym prawdopodobieństwem łączyć ją właśnie z przeworskim horyzontem stanowiska, choć nie wyklucza to innej chronologii zabytku. Egzemplarz z Sochaczewa znaleziony miał być wraz z opisanymi wyżej przedmiotami, które w konsekwencji określałyby jego chronologię. Jest jednak również możliwe, że okaz ten został znaleziony luźno na terenie tego zniszczonego cmentarzyska, a dołączony do odkrytego tam zespołu zabytków wczesnorzymskich wtórnie. Jednak próba poszukiwań ewentualnych średniowiecznych lub nawet młodszych analogii dla omawianych tarczek również nie przyniosła rezultatu[7].

Wszystkie zabytki z Sochaczewa poddane zostały analizie składu chemicznego (Tab. 1). Zachowane we fragmentach dno naczynia brązowego (Ryc. 3c) wykonano z bardzo czystego brązu cynowego (Tab. 1:1). Taki skład procentowy pozwala zaliczyć ten stop do grupy IIb stopów miedzi w klasyfikacji A. Niewęgłowskiego – brązów cynowych o przedziale zawartości Sn od 8,5–13% i niewielkiej zawartości Pb do 1,0% – w jego klasyfikacji brązów z okresu wpływów rzymskich. Brązy o takim składzie byłyby najodpowiedniejszym surowcem do wyrobu naczyń techniką kucia na zimno odlanych wcześniej korpusów. Technika ta w okresie wczesnorzymskim charakterystyczna była dla warsztatów galijskich, zwłaszcza z terenu Kampanii, choć nie można wykluczyć także Italii jako miejsca wytwarzania części naczyń wykonanych metodą trybowania odlanych półfabrykatów (A. Niewęgłowski 1988, s. 198 n.; 1991, s. 288 n.). Materiał fragmentów drugiego dna naczynia (Ryc. 3d) to brąz cynowo-ołowiowy (Tab. 1:2). W tej samej klasyfikacji A. Niewęgłowskiego surowiec ten na podstawie wysokiej zawartości ołowiu (1,4%) zaliczony został do grupy III, czyli brązów o zawartości Sn 5,0–14% (przy koncentracji Pb w przedziale 1,15–3,4% i Zn 1,0–1,8%), jednakże niemożliwe jest stwierdzenie, czy ołów był tu domieszką intencjonalną. Na podstawie wyników analiz składu metali ustalenie typów naczyń, z których pochodzą badane fragmenty jest również niemożliwe. Należy zwrócić uwagę, że w obu badanych próbkach fragmentów naczyń z Sochaczewa brak jest cynku, którego obecność jest bardzo charakterystyczna dla stopów z domieszką złomu brązowego (A. Niewęgłowski 1986, s. 302–303; 1988, s. 211 n.; 1991, s. 297).

Trzy z opisanych zabytków: zapinka, sprzączka i nożyk zrobione zostały z mosiądzu, który w przypadku sprzączki i nożyka ma niemal identyczny skład (Tab. 1:4,5). Wśród dostępnych w Dziale Epoki Żelaza w PMA wyników kilkuset analiz metaloznawczych przedmiotów brązowych z okresu rzymskiego wyroby z mosiądzu zajmują znaczny procent, choć stopów o tak dużej zawartości cynku jest niewiele. Jak dotąd badania brązów pochodzących z okresu wpływów rzymskich pozwoliły ustalić, że mosiądz był stopem często używanym przez ludność kultury przeworskiej począwszy od fazy B_1, a jego popularność z czasem wzrastała, obejmując także kultury sąsiednie (A. Niewęgłowski 1986, s. 321–323).

Czysty charakter stopu, ze śladowymi tylko ilościami innych metali, będącymi zapewne pozostałością naturalnych zanieczyszczeń rudy wskazuje, że stop ten wykonano pierwotnie z podstawowych surowców, a nie przez przetopienie złomu brązowego. Identyczny skład chemiczny poszczególnych przedmiotów wskazuje, że mogły one stanowić swego rodzaju „komplet", zrobiony przez tego samego rzemieślnika. Klasy tego wykonawcy

[6] Zgodę na opublikowanie tarczki z Jakuszowic zawdzięczam ŚP. prof. dr. hab. Kazimierzowi Godłowskiemu.

[7] Zdaniem mgr. Ryszarda Bobrowa, kuratora Galerii Sztuki Zdobniczej Muzeum Narodowego w Warszawie, któremu dziękuję za udzieloną mi pomoc, w okresie od średniowiecza po XIX w. brak jest analogii do opisywanych tu tarczek.

dowodzi nie tylko jakość i precyzja wyrobów, ale również fakt, że miał on dostęp do podstawowych surowców w ilościach pozwalających na przygotowanie większych partii stopu odlewniczego.

Niezwykle ciekawe rezultaty przyniosła analiza tarczki z Sochaczewa. Została ona wykonana z brązu ołowiowego o podwyższonej zawartości cyny i arsenu (Tab. 1:6). Z materiału o niemal identycznym składzie zrobiono także okucie z Jakuszowic (Tab. 1:7). Jest to szczególnie interesujące, jako że stopy miedzi, w których głównym dodatkiem jest ołów nie były stosowane ani przez ludność kultury przeworskiej, ani też na terenach sąsiednich. Brązów o podobnym składzie nie znamy także z terenów cesarstwa rzymskiego (A. Niewęgłowski 1991, tab. 1). Skład chemiczny obu zabytków stanowi kolejny argument, obok unikatowej formy okuć, na rzecz pochodzenia ich z jednego źródła, znajdującego się poza środkowoeuropejską strefą kulturową okresu wpływów rzymskich. Nie daje natomiast odpowiedzi na pytanie, czy zabytki te wykonane zostały w jednym warsztacie, czy też łączy je tylko wspólna tradycja wytwórcza i kulturowa.

Opisany zespół przedmiotów pierwotnie był niewątpliwie częścią inwentarza popielnicowego pochówka ciałopalnego, który datować można na fazę B_{1b} lub, najpóźniej, na początek fazy B_{2a}. Użycie naczynia brązowego jako popielnicy, rodzaj zachowanych zabytków i ich jakość świadczą, że musiał to być grób o ponadprzeciętnym wyposażeniu. Informacje o popielnicach wykopywanych w tym miejscu wcześniej wskazują, że nie jest to pochówek jednostkowy, lecz część większego cmentarzyska. Przypuszczenie to potwierdzają znajdowane na polu „Poświętnem" fragmenty ceramiki, dostarczone do PMA razem z zabytkami metalowymi.

1. 12 fr-tów ceramiki grubościennej, częściowo przepalonych, z domieszką gruboziarnistą o pow. szorstkich, na zewn. ceglastoszarych, wewn. brunatnych i ceglastych. **2.** 6 fr-tów ceramiki o pow. nierówno wygładzonych lub lekko chropowaconych, ceglastoszarych lub szarawych, z ødomieszką grubo- i średnioziarnistą, częściowo przepalonych. **3.** 4 fr-ty ceramiki barwy brunatnej o zewn. pow. wyświeconej, w tym 1 wylew (Ryc. 5h). **4.** 10 fr-tów ceramiki nierówno wygładzonej, szarawej lub brunatnej, z domieszką średnio- i gruboziarnistą, w tym 5 wylewów: częściowo chropowacony w dolnej części (Ryc. 5c), fr-nt wylewu i brzuśca o profilu wklęsło-wypukłym (Ryc. 5g), fr-t wylewu facetowanego (Ryc. 5d), fr-t wylewu naczynia o lekko wyodrębnionej szyjce ze śladami delikatnych rys wykonanych

Zabytek		Cu	Sn	Sb	As	Pb	Co	Bi	Ag	Au	Ni	Fe	Mn	Cr	Zn	Al	Nr analizy
1. Sochaczew, dno naczynia	d	88,39	11,0	0,10	0,063	0,027	0	0	0,082	0	0,001	0,23	0	0,001	0	0,11	PS 8/1
	b	analiza jakościowa – stop cyny z ołowiem															PS 8/2
2. Sochaczew, dno naczynia	d	88,90	8,0	1,05	0,21	1,4	0	0,002	0,27	0	0,019	0,072	0	ślad	0	0,075	PS 18/1
	b	analiza jakościowa – stop cyny z ołowiem															PS 18/2
3. Sochaczew, fibula	k	81,84	0,48	0,027	0,078	0,083	0,035	0,004	0,26	0,0010	0,014	0,73	0,004	0,021	16,0	0,42	PS 4
4. Sochaczew, sprzączka		76,05	0,042	0,018	0,018	0,055	ślad	0,001	0,070	0,0001	0,001	0,52	0,001	0,006	23,0	0,22	PS 7
5. Sochaczew, nożyk		74,18	0,29	0,10	1,45	0,25	ślad	ślad	0,35	0,0010	0,022	1,0	0,023	0,060	22,0	0,27	PS 5
6. Sochaczew, tarczka	t	*ca* 90,93	1,15	0,32	1,25	*ca* 5,0	ślad	0,013	0,32	0,0045	0,016	0,45	ślad	0,006	0,38	0,16	PS 6/1
	n	*ca* 94,10	0,75	0,23	0,76	*ca* 3,0	ślad	0,010	0,28	0,0020	0,014	0,41	0,002	0,001	0,31	0,13	PS 6/2
7. Jakuszowice, tarczka	t	87,33	2,8	*ca* 2,0	0,67	*ca* 6	0,004	0,09	0,050	0,008	0,31	0,70	ślad	ślad	0,38	0,16	PS 41/1
	n	89,12	2,2	*ca* 1,5	0,68	*ca* 5	0,003	0,07	0,042	0,008	0,28	0,68	ślad	ślad	0,35	0,07	PS 41/3

Tabela 1. Skład chemiczny zabytków metalowych z Sochaczewa i okucia z Jakuszowic.

Analizy wykonała inż. L. Koziorowska z Pracowni Spektrograficznej Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (orzeczenie nr 2/S/93). Wyniki analizy podane w procentach wagowych. W żadnej z próbek nie wykryto Cd, Be i Te. Skróty: t – tarczka, n – nit, d – dno , b – brzeg, k – kabłąk. 0 – nie wykryto, ślad – poniżej 0,0001%.

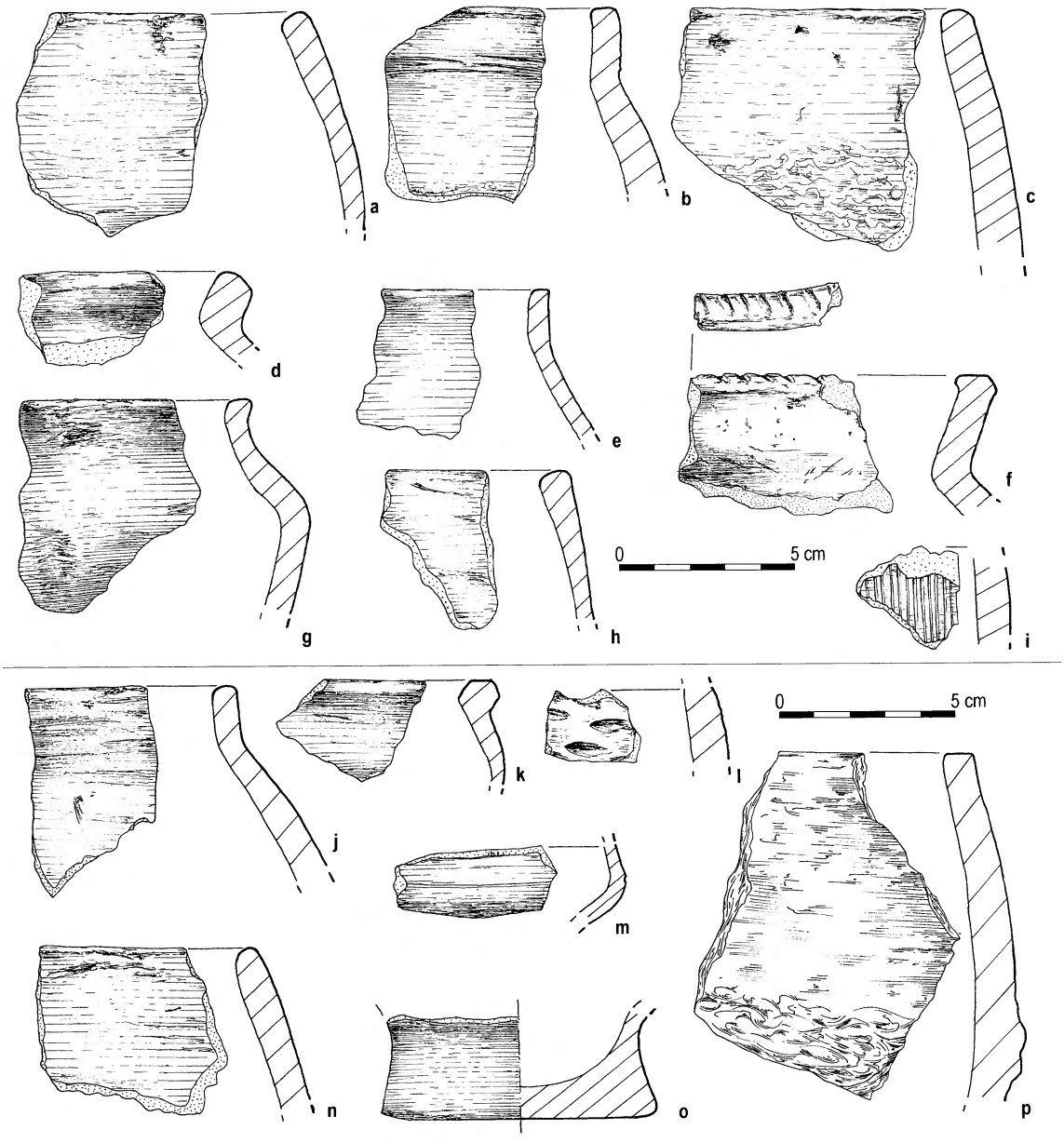

Ryc. 5. S o c h a c z e w, woj. mazowieckie. Ceramika z pola tzw. Poświętnego (a–i) i z terenu poklasztornego (j–p)

ostrym przedmiotem (Ryc. 5b), fr-t prostego wylewu (Ryc. 5a). **5.** 2 fr-ty ceramiki wygładzanej, szaroceglastej. **6.** Fr-t ceramiki czarnobrunatnej, o zewn. pow. zdobionej pasmami rytych rowków, z domieszką gruboziarnistą (Ryc. 5i). **7.** Fr-t wylewu o pow. gładkiej, pomarańczowoceglastej, z domieszką średnioziarnistą (Ryc. 5e). **8.** Fr-t wylewu naczynia grubościennego, ceglastego, z wyodrębnioną szyjką i ukośnymi bruzdami na brzegu wylewu, z domieszką gruboziarnistą (Ryc. 5i). Wydaje się, że w większość z nich to fragmenty popielnic (np. Ryc. 3h).

Ceramika ta reprezentuje formy typowe dla materiałów kultury przeworskiej. Można ją datować od młodszego okresu przedrzymskiego (Ryc. 5d), przez okres wczesnorzymski (Ryc. 5a, c) po, być może, okres późnorzymski (Ryc. 5g). Inną chronologię ma jedynie ułamek z ukośnymi bruzdami na brzegu wylewu (Ryc. 5i), który jest śladem obecności na tym terenie ludności kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z okresu neolitu lub wczesnej epoki brązu (por. E. Kempisty 1972, mapa 1, tabl. I:1,5, II:1,2,4, III:7, IV:16, VI:16,17, IX:13, X:3,4, XI:18; 1973, tabl. VIII:3,4).

Około 300 metrów na południe od pola „Poświętnego" podczas budowy budynków parafialnych kościoła pw. Św. Wawrzyńca przy ul. Wyszyńskiego (dawny klasztor dominikanów przy ul. Racławickiej; ryc. 2) natrafiono na liczne fragmenty ceramiki, w większości charakterystyczne dla kultury przeworskiej, z których P. Fijałkowski zebrał około 40 i również przekazał do PMA

1. 2 fr-ty ceramiki chropowaconej, na zewn. ceglastej, wewn. szarawej, z gruboziarnistą domieszką, oba najprawdopodobniej z tego samego naczynia. **2.** 5 fr-tów ceramiki chropowaconej z domieszką gruboziarnistą, barwy szarawej, przepalone, prawie zżużlone. **3.** 14 fr-tów ceramiki o nierównej, szorstkiej pow., na zewn. ceglastej i szaroceglastej, wewn. brunatnej i brunatnożółtawej, z domieszką gruboziarnistą. **4.** 3 fr-ty ceramiki o pow. nierówno wygładzanej, na zewn. ceglastobrunatnej, wewn. szarawej lub szaroceglastej. **5.** 3 fr-ty ceramiki o gładkiej, ceglastej pow. ze średnioziarnistą

domieszką. **6.** 10 fr-tów ceramiki o pow. zewn. i wewn. brunatnej, z domieszką średnioziarnistą, w tym 3 fr-ty wylewów: fr-t prostej krawędzi (Ryc. 5n), fr-t wylewu o lekko wyodrębnionej szyjce (Ryc. 5j), fr-t wylewu ostro facetowanego (Ryc. 5k). **7.** 2 fr-ty naczynia dwustożkowatego na nóżce, o czarnych, wyświeconych pow. (Ryc. 5m,o), z domieszką drobnoziarnistą. **8.** 3 fr-ty naczyń częściowo wygładzonych i obmazywanych, barwy brunatnej lub szarobrunatnej, z domieszką średnioziarnistą, w tym 1 fr-t wylewu (Ryc. 5p). **9.** Fr-t gładkiej ceramiki barwy szaroceglastej, wewn. brunatnej, zdobiony nakłuciami wykonanymi ostrym rylcem (Ryc. 5l).

Większość ułamków naczyń z terenu parafialnego należy do grubo- i średnościennej ceramiki o chropowaconej lub szorstkiej powierzchni, tzw. ceramiki kuchennej, typowej dla stanowisk osadniczych. Datować ją można tylko ogólnie od młodszego okresu przedrzymskiego do okresu późnorzymskiego – dokładniejszą chronologię wyklucza brak fragmentów o wyraźnych cechach diagnostycznych. Możemy przypuszczać, że mamy tu do czynienia ze zniszczoną, długotrwałą osadą przeworską, synchroniczną z położonym w bezpośrednim sąsiedztwie cmentarzyskiem.

Kompleks stanowisk, obejmujący nekropolę u zbiegu ulic Farnej i Staszica (tzn. pole „Poświętne" i teren Szkoły Podstawowej nr 4) oraz osadę przy ul. Wyszyńskiego (Ryc. 2), nie jest jedynym obiektem kultury przeworskiej na terenie Sochaczewa. W odległości około 1 km, na zachodnim brzegu Bzury, niemal dokładnie naprzeciwko pola „Poświętnego", znajduje się cmentarzysko w Karwowie, z którego pochodzi m.in. wspomniana już brązowa zapinka typu A.71, a którego chronologia mieści się w przedziale od fazy B_1 po początki okresu późnorzymskiego. Takie usytuowanie stanowisk (Ryc. 2) może sugerować obecność na ich wysokości brodu przez rzekę Bzurę w okresie wpływów rzymskich. Istnienie przeprawy w tym miejscu udokumentowane jest w średniowieczu (J. Antoniewicz 1970, s. 18; H. Rutkowski 1970, s. 31–36, ryc. 3). Prócz tego w zbiorach PMA jest pewna ilość ceramiki, odkrytej w latach pięćdziesiątych na stanowisku, o którego lokalizacji informuje niejasna notatka *Sochaczew E, N od szosy, stary walik wydmowy* – najprawdopodobniej chodzi tu część Sochaczewa na wschód od Bzury, na północ od szosy Poznań–Warszawa (PMA, IV/8546). Wśród tej ceramiki znajdują się m.in. fragmenty ostro facetowanego wylewu oraz fragment wtórnie przepalonego, łagodnego wylewu naczynia kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego, zapewne z fazy A_2, oraz ułamki bliżej nie określonych naczyń tej kultury, przypuszczalnie z okresu wpływów rzymskich. Na terenie miasta, w jego południowej części (Boryszew), odkryto też w nieznanych okolicznościach kilka monet rzymskich: denar Trajana, nie określoną monetę srebrną z II w., oraz, być może, as Nerona (S. Kubiak 1979, s. 68–69). Z Boryszewa znana jest także osada kultury przeworskiej (stan. 1), o bliżej nie określonej chronologii (Inf.Arch. 1987 (1988), s. 90).

Warszawa, 1995

Mgr Katarzyna Opaszowska
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
00-241 Warszawa

BIBLIOGRAFIA

Albrectsen, E.
1956 Fynske jernaldergrave, II. Ældre romersk jernalder, København.

Almgren, O.
1923 Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen, Leipzig[2].

Andersson, K.
1993 Romartida guldsmide i Norden. I. Katalog, „Aun" 17, Uppsala.

Antoniewicz, J.
1953 Późnolateński dzban brązowy z okolicy Dzikowa koło Tarnobrzega, „Slavia Antiqua" IV, s. 71–96.
1970 Początki osadnictwa w Sochaczewie, [w:] Dzieje Sochaczewa i ziemi sochaczewskiej, Warszawa, s. 17–26.

Blume, E.
1912 Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit, część I, Würzburg.

Böhme, A.
1972 Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel, SJahr. XXIX, s. 5–112.

Brøndsted, J.
1934 Inedita aus dem dänischen Nationalmuseum. I. „Acta Archaeologica" V, s. 145–182.

Dąbrowska, T.
1973 Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim, MSiW II, s. 127–253.

Eggers, H. J.
1951 Der römische Import im freien Germanien, Hamburg.
1953 Lübsow, ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit, PZ XXXIV/V, 1949/50, z. 2, s. 58–111.

Fischer, U.
1966 Zu den Fibeln Almgren 101, JmV 50, s. 229–262.

Friis Johansen, K.
1923 Hoby-fundet, Nordiske Fortidsminder II, København.

Gajewski, L., Gurba, J.
1981 Civilisation de Przeworsk dans la région de Lublin, InvArch. XLV.
Gaul, J.
1983 Migracje grup ludzkich w pierwszej połowie I tysiąclecia n.e. w Europie Środkowej w świetle znalezisk przedmiotów miniaturowych i symbolicznych, APolski XXVIII, s. 351–401.
Godłowski, K.
1986 Jakuszowice, eine Siedlung der Bandkeramik, älteren Bronzezeit, jüngeren vorrömischen Eisenzeit, Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Südpolen, „Die Kunde" 37, s. 103–131.
1992 Jakuszowice, Woiwodschaft Kielce, Gemeinde Kazimierza Wielka, Fundstelle 2 (Siedlung der Trzciniec- und Przeworsk-Kultur und des Mittelalters), RArch. 1990, s. 36–53.
Hedeager, L.
1980 Besiedlung, soziale Struktur und politische Organisation der älteren und jüngeren Kaiserzeit Ostdänemarks, PZ 55, s. 38–109.
Jahn, M.
1918 Die oberschlesischen Funde aus der römischen Kaiserzeit, PZ X, s. 80–149.
Kasiński, W.
1948 Zestawienie importów rzymskich z obszaru województwa łódzkiego, „Rozprawy i Materiały z Historii Sztuki i Kultury Materialnej", Wrocław, s. 14–19.
Kaszewska, E., Krause, E., Makiewicz, T., Ząbkiewicz-Koszańska, H. A.
1974 La Tène III – période Romaine civilisation de Przeworsk, InvArch. XLV.
Kaszewska, E., Rajewski, Z. A., Ząbkiewicz-Koszańska, H. A.
1971 Bronze II/III (Mont.) – Période Romaine, InvArch. XXVII.
Keiling, H.
1971 Ein reich ausgestattetes frühkaiserzeitlisches Körpergrab von Lalendorf, Kr. Güstrow, „Ausgrabungen und Funde" 16, s. 200–204.
1973 Ein frühkaiserzeitlisches „Fürstengrab" von Lalendorf, Kr. Güstrow, BMJ 1972, s. 127–177.
1977 Zur Kulturgeschichtlichen Bedeutung des Fürstengrabes von Lalendorf, Kr. Güstrow, [w:] Symposium Ausklang der Latène–Zivilization und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet, Bratislava, s. 123–142.
Kempisty, E.
1972 Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z terenu Mazowsza i Podlasia, WA XXXVII, s. 411–483.
1973 Kultura ceramiki „grzebykowo-dołkowej" na Mazowszu i Podlasiu, WA XXXVIII, s. 3–76.
Kietlińska, A.
1959 Problem tzw. grobów książęcych we wczesnym okresie rzymskim, WA XXVI, s. 98–118.
Kietlińska, A., Dąbrowska, T.
1961 Période Romaine, InvArch. V.
Kostrzewski, B.
1954 Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz, FAP IV, s. 153–172.
Krauss, A.
1964 Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych przeprowadzonych w 1962 r. w Piasecznie, pow. Tarnobrzeg, MatArch. V, s. 223–224.
Kubiak, S.
1979 Znaleziska monet rzymskich z Mazowsza i Podlasia, Wrocław.
Kufel-Dzierzgowska, A., Wielowiejski, J.
1986 Neufund eines Bronzeeimers mit Delphinattaschen von Niechmirów–Mała Wieś, Woj. Sieradz, Polska, „Germania" 64, s. 158–167.
Kunow, J.
1983 Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannenkrieg. Studien zu Bronze- und Glasgefäßen, Neumünster.
La Baume, W.
1928 Zwei germanische Grabfunde aus Rondsen, Kr. Graudenz (Römische Kaiserzeit), „Mannus" VI, s. 39–44.
Leube, A.
1970 Die frühkaiserzeitlichen Körpergräber Mecklenburgs, BMJ 1969, s. 197–222.
Liana, T.
1970 Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim, WA XXXV, s. 429–487.
Madyda-Legutko, R.
1977 Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim, MSiW IV, s. 351–411.
1987 Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum, B.A.R. Int. Series 360, Oxford 1986.
Müller, S.
1933 Jernalderen Kunst i Danmark, Kjøbenhavn.
Niewęgłowski, A.
1986 Problemy i metody metaloznawczych badań starożytnych wyrobów z miedzi i jej stopów, KHKM XXXIV, s. 289–329.
1988 Z badań nad technologią produkcji i pochodzeniem późnoceltyckich i rzymskich naczyń metalowych, KHKM XXXVI, s. 189–232.
1991 Produkcja i pochodzenie rzymskich naczyń „brązowych" w świetle analiz metaloznawczych, KHKM XXXIX, s. 279–316.
Pescheck, C.
1939 Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien, Leipzig.
Petersen, E.
1940 Ein neues wandalisches Fürstengrab des 1. Jahrhunderts aus dem Wartheland, „Altschlesien" 9, s. 35–52.
Rutkowski, H.
1970 Rozwój przestrzenny Sochaczewa od XIII do XVIII wieku, [w:] Dzieje Sochaczewa i ziemi sochaczewskiej, Warszawa, s. 27–48.
Szembekówna, Z.
1909 Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych w Siemianicach (powiat kępiński) odbytych z r. 1904, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego" XXXV, s. 337–365.
Wołągiewicz, R.
1995 Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr., Monumenta Archaeologica Barbarica I, Kraków.
Worsaae, J. J. A.
1847 Jernalderens Begyndelse i Danmark. Oplyst gjennem Gravfund, „Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie" 1847, s. 376–391.
Wielowiejski, J.
1985 Die spätkeltischen und römischen Bronzegefäße in Polen, BerRGK 66, s. 125–320.

SUMMARY

The collection of the State Archaeological Museum in Warsaw contains a striking set of artifacts discovered by chance at Sochaczew, woj. mazowieckie (PMA, IV/9606) in a field known as "Poświętne" (Fig. 1, 2). The set in question includes: 1. A bottom of a bronze vessel, probably a bucket (Fig. 3c). 2. Three fragments of another bronze vessel (Fig. 3d). 3. A damaged bronze trumpet fibula with a support plate (Fig. 3b). 4. A bronze belt buckle in three fragments (Fig. 3a). 5. A bronze knife (Fig. 3g). 6. A bronze mount in the shape of an escutcheon with three rivets (Fig. 3f). 7. A fragment of a bronze wire twisted or folded from two elements, known only from an archival line drawing (Fig. 3e). The set reportedly contained another fibula, which did not survive. According to a spoken communication by the finders the described objects had been found in a vessel made of sheet bronze. Originally they probably were a part of an inventory of an urned grave. The same field "Poświętne" also produced 37 fragments of Przeworsk Culture pottery (Fig. 5a–i). This supports an earlier information that cremation graves had been dug up on the site suggesting that Poświętne may have harboured a destroyed cemetery.

The bronze fibula (Fig. 3b) represents type A.71 and is the principal dating element of the entire assemblage. Stylistic similarity of the fibula from Sochaczew to fibulae of type A.75 helps to date it to phase B_{1b}, possibly, the very beginning of phase B_2. The bronze belt buckle (Fig. 3a) corresponds to type AA10 acc. to R. Madyda-Legutko (1987) i.e., forms derived from elongated figure-of-eight buckles which occur in Central European *Barbaricum* in phase B_1. Change of proportions seen in the buckle from Sochaczew as compared to other specimens of its type suggests that it may have a slightly later chronology (beginning of phase B_2). Bronze knives similar in form to the specimen from Sochaczew (Fig. 3g) are known primarily from the western part of the Przeworsk Culture and from the area of present day Denmark. They are in evidence through the entire Roman Period, mainly in richly furnished graves. Their presence has been associated with high social and material status of the deceased; it is also possible that knives had a magical or religious function. The vessel, of which only fragments have survived (Fig. 3c), originally probably served as an urn. The diameter of the vessel bottom from Sochaczew indicates that it may have been a bucket or a cauldron; this is also true of fragments of the other bronze vessel (Fig. 3d).

An exceptional object is the bronze mount in the form of an escutcheon (Fig. 3f). The only analogy known to the author is a loose find from the settlement at Jakuszowice, Little Poland (Małopolska) (Fig. 4). In case of both specimens there is no full certainty whether they are archaeological or historical finds.

Analysis of the chemical composition of metal samples taken from individual items demonstrated that three: the fibula, belt buckle and knife were made of brass, almost identical in composition. The alloy used in the mounts from Sochaczew and Jakuszowice is a so-called lead bronze not used on Przeworsk Culture territory and neighbouring areas.

The entire set of objects most of which probably were a part of an inventory of an urned cremation burial may be dated to phase B_{1b}, at the latest the beginning of phase B_2. Pottery fragments discovered in the field "Poświętne" (Fig. 5a–i) may be linked with the destroyed Przeworsk Culture cemetery, in use from the Late Pre-Roman Period until the Late Roman Period. Some 300 m to the south of the site numerous fragments of distinct pottery were discovered (Fig. 5j–p) indicating the presence of a settlement contemporary with the cemetery.

tłum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

AAC – „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung. – „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB – „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
APolski – „Archeologia Polski", Warszawa
AR – „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK – „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr. – „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ – „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/Berlin)
FAP – „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch. – „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch. – „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV – „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM – „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA – Kratkie soobščenija Instituta archeologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA – Materialy i issledovanija po archeologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch. – „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS – „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW – „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA – „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP – „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA – „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch. – „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE – „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt – „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich – Prahistoria ziem polskich, tom I: Paleolit i mezolit (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: Neolit (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom IV: Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: Późny okres lateński i okres rzymski (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia – „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg i.Pr.
PSAS – „Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland", Salisbury
PZ – „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch. – „Recherches Archéologiques", Kraków
RB – „Rocznik Białostocki", Białystok
RO – „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
SJahr. – „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SlA – „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArch – „Sovetskaja Archeologia" (Советская археология), Moskva
SprArch. – „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków
SprPMA – „Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA – „Wiadomości Archeologiczne", Warszawa
ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW – „Z otchłani wieków", Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2001. Wydanie I. Nakład 600 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa